

Борислав Петрић

докторанд

Крсташки ратови као парадигма верског фундаментализма средњег века

Резиме: Као основни предмет истраживања обрадиће се појам *верског фундаментализма* — историјат, проблематика, појавни облик и начин превазилажења. Као огледни постулат, који ће имати за циљ да покаже директан утицај верског фундаментализма на формирање богословског става у одређеном историјском тренутку, узећемо пример *крсташких рајдова*. Њиме ће се анализирати феномен верског фундаментализма кроз примарни оквир Хришћанске Цркве, и биће разјашњена вишестрана представа дешавања — како из угла хришћанства, тако и из угла ислама и јудаизма. Сами крсташки ратови, као мешавина верских, демографских, економских и националних побуда, представљају преседан у историји Цркве Христове, а такође су добра подлога за истраживање верског фундаментализма у Средњем веку, јер дају историјско-геолошку позадину хришћанско-муслиманског сукоба, а у себи садрже и објективизују природу верског фундаментализма у сударима светских цивилизација (догађаји као што су Први пад Цариграда 1204, оснивање Јерусалимског краљевства и коначан пад Цариграда 1453. године несумњиво представљају можда и најзначајније моменте историје Средњег века, који су итекако имали свој одраз у животу Цркве).

Кључне речи: верски фундаментализам, крсташки ратови, историја Цркве, латински крсташи, хришћанство, ислам.

Мало шта је у толикој мери запрепастило свет XX века као појава милитантне побожности, шире познате као „**фундаментализам**“, унутар готово сваке религијске традиције. Притом, појавни облици фундаментализма су понекад шокантни (сведоци смо таквих догађаја као што су пуцњаве у џамијама, убијање лекара и медицинских сестара запослених у клиникама специјализованим за абортусе, покушаји атентата на председнике држава, па чак и насилних рушења влада које су повезане са фундаментализмом)¹. Верске фундаменталисте не занимају вредности савременог света какви су рецимо демократија, плурализам, верска толеранција, очување мира, слобода говора или секуларизованост друштва². Говорећи о верском фундаментализму ми данас заправо назначујемо један негативан друштвени феномен, који се још акцентује као тамна страна религије³. Он се још може окарактерисати као ратоборни облик побожности (што је нарочито видљиво у проблематици *крсташких рајдова*), или као верску традицију у стању рата⁴, чији поборници сматрају да се боре за опстанак у једном непријатељском окружењу⁵.

¹ Уп. Ammerman Nancy, *Bible Believers: Fundamentalists in the Modern World*, New Brunswick, 1987, 23–27.

² Karen Armstrong, *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Sarajevo, 2007, 12.

³ Клаус Кинцлер, *Верски фундаментализам*, Београд, 2002, 14.

⁴ Anthony Giddens, *Runaway World*, London, 1999, 92.

⁵ Зоран Крстић, *Православни фундаментализам и модерна*, интернет презентација Епархије шумадијске — www.eparhija.sumadijska.org.rs (24. 3. 2011).

Сам термин, или појам „фундаментализам“ је споран по себи. Први који су ту реч увели у употребу у црквеним круговима били су амерички протестанти⁶. У првим деценијама XX века неки од америчких протестаната су почели себе називати „фундаменталистима“⁷, да би направили разлику између себе и „либералнијих“ протестаната, који су, према њиховом мишљењу, у потпуности искривљавали хришћанство на америчком тлу. Овим су „фундаменталисти“ желели да се врате темељима, и да изнова ставе акценат на фундаменте хришћанског богословља, које су, пак, поистоветили са буквалним тумачењем Светог писма и прихватањем одређених догми⁸.

Термин „фундаментализам“ се од тада користи за реформаторске покрете у другим верама, на нимало прихватљив начин, којим као да се сугерише да је фундаментализам монолитан у свим својим облицима⁹. Међутим, то није увек случај, јер је заправо сваки „фундаментализам“ јединствен и има своју властиту динамику¹⁰. Са друге стране, појам „фундаментализам“ такође оставља утисак да су фундаменталисти по својој природи конзервативни и везани за прошлост, док су заправо њихове идеје у суштини *модерне* и веома иновативне¹¹. Кад се то тврди, као пример управо можемо узети америчке протестанте који су желели да се врате фундаментима на један веома модеран начин. Такође се тврдило да се овај хришћански термин не може одговарајуће применити на покрете који имају сасвим различите приоритете. Муслимански и јеврејски фундаменталисти, на пример, не баве се много верском доктрином, што је суштинска хришћанска преокупација. Дослован превод појма „фундаментализам“ на арапски језик даје нам реч *usuliyyah*, који се односи на проучавање извора разних правила и принципа исламског права¹². Већина активиста који се називају „фундаменталистима“ на Западу не бави се овом исламском науком, већ имају сасвим другачије циљеве. Према томе, неопрезна употреба термина „фундаментализам“ може нас довести до погрешних закључака.

Битна је и следећа одредница везана за ову проблематику. Верски фундаменталисти су заправо у сукобу са непријатељима чија се секуларистичка политика доживљава као непријатељски настројена према самој религији као таквој¹³. Они страхују од уништења, и настоје учврстити свој климативни идентитет оживљавајући поједине доктрине и обичаје из прошлости. У циљу избегавања заразних утицаја из свог окружења, фундаменталисти су се често повлачили из главних токова друштва како би створили контракултуру; ипак, они нису непрактични сањари, већ су чврсто апсорбовали прагматични рационализам модерног начина живота¹⁴.

⁶ Уп. Caplan Lionell, *Studies in Religious Fundamentalism*, Albany, 1987, 24.

⁷ Исто, 27.

⁸ Прва званична организација која је имала призивок фундаментализма регистрована је 1919. године у Америци под називом „Светска асоцијација хришћана фундаменталиста (World's Christian Fundamentals Association)“. Она је била под окриљем америчких протестаната, углавном баптиста и презвитеријанаца, а као основни циљ имала је борбу против модерне науке на основу фундамената или фундаменталних чињеница које су пронашли у буквалном или дословном тумачењу Светог Писма. Нарочито су непријатељски били расположени према Дарвиновој теорији еволуције, истучићи супротну, креационистичку теорију. Као резултат свега долазу до тзв. *мајмунској процеса* 1927. године (уп. Ariel Roth, *Science Discovers God = dr Ariel Rot, Nauka otkriva Boga*, Metaphysica, Beograd, 2007), када се у америчком граду Дејтону читав спор пренео на суд, који су фундаменталисти изгубили, што је довело до тога да буду окарактерисани као назадни у америчком друштву, задобивши негативан презнак. Касније се ипак протестантски фундаменталисти оријентишу на антимодернизам, који опстаје обележје свих фундаменталистичких групација.

⁹ К. Armstrong, 16.

¹⁰ С. Lionell, 41.

¹¹ А. Nancy, 29.

¹² Уп. David Joyce, *Between Jihad and Salaam*, Profiles in Islam, New York, 1927, 60.

¹³ К. Armstrong, 19.

¹⁴ К. Кинцлер, 107.

Из ових основних одредница које имају за циљ да приближе и изоштре слику о верском фундаментализму, враћамо се референтној тачки теме — крсташким ратовима. Они се морају разматрати као феномен који својим значењем излази из оквира црквене историје, иако примарно потпада под тај оквир, и постаје и предмет социолошко-политичких студија. У основи крсташких ратова лежи сукоб хришћанства и ислама, који се, у смирају XII века када се историјски разоткрива наша тема, већ одвијао читавих четири века на тлу Азије, Африке и Европе. Почетно арапско-исламско освајање од раног VII до средине VIII века успоставило је муслиманску владавину у Северној Африци, на Иберијском полуострву, у Персији и северној Индији. За два века линија поделе између ислама и хришћанства се стабилизovala, да би у касном XI веку хришћани поново задобили контролу над западним Медитераном, освојили Сицилију и заузели Толедо¹⁵.

Сада долазимо до кључне, 1095. године и сабора у Клермону под папом Урбаном II, који ће позвати хришћански Запад у крсташки рат против муслиманских неверника¹⁶, у циљу истеривања истих са светих места хришћанске вере¹⁷. Просто је немогуће, бар у оквиру форме овог реферата, осврнути се на све значајне историјске догађаје који су претходили или последовали крсташким ратовима¹⁸, а да не

¹⁵ Уп. Sidni Peinter, *Istorija Srednjeg veka* (284–1500), Beograd, Banja Luka, 1997, 144–145.

¹⁶ Наводимо овде само део папиног говора из новембра 1095. године, који умногоме рефлектује неке аспекте наше теме: „...Ови нејријателџи (хришћани шреда да се стигде и да се сејте шота) заузели су Сирију, Јерменију, а касније и Малу Азију. Сада пролазе кроз Илирију и све земље чак до Босфора. Дочейали су се властии над гробом Госјода, ња наши ходочасници морају да њлађају дозволу да уђу у Јерусалим. Може ли ико ширејети да настјањену земљу чак и делимо са њима на једнаке делове? Азију, која је шрећина свејта, начинили су завичајем...истјо шјако, силом држе Африку, други део свејта, шреко две стјотине година. Остјаје још Евроја, шрећни континент. Како је мали део који настјањујемо ми хришћани!“; *In Nomine Dei*, историја крсташких ратова, Београд, 2010, 31.

¹⁷ Треба нагласити да се идеја о вођењу „светог рата“ против неверника развијала много пре сабора у Клермону, али франка иницијатива је дошла од Византијског цара Алексија I Комнина (1081–1188), који се после два тешка војна пораза 1071. године од Нормана, када је изгубио Бари као последње упориште на Апенинском полуострву, а нарочито после битке код Манцикерта где је потучен од Турака Селџука, оглашава молбом западном свету да стану у одбрану хришћанских светиња на Истоку, пред најездом неверника. Иако сам цар Алексије I Комнин није гледао благонаклоно на хришћански Запад, није имао другог решења до да затражи од римског епископа војну помоћ услед турске претње, а сам папа Урбан II је то искористио сазвавши сабор у Клермону на коме се окупило око 200 бискупа, кнежева и племића, који одлучију да покрену војни поход на Исток; види: Жељко Фајфрић, *Историја крсташких ратова*, Сремска Митровица, 2006; Hubert Jedin, *Velika povijest Crkve*, svezak III/1, Zagreb, 1993.

¹⁸ Ради оквира теме, даћемо кратак пресек самог историјата крсташки ратова. У питању је низ ратова у периоду од 1196–1270 године, које је потстакла Римокатоличка црква у циљу ослобођења Христовог гроба из руку турских неверника. Ратови су названи „крсташким“ због крста који су хришћански војници носили на оделу. Римокатоличка црква је у овим ратовима видела прилику да успостави духовну доминацију над земљама источног Римског царства, а ритери и феудалци су били вошени економским мотивима, као што су освајање нових поседа и ратни плен. Наводимо хронолошки ратове: а) Први крсташки рат (1096–1099) су повели нормански, фландријски и холански ритери, освојивши Јерусалим и створивши неколико грофовија и Јерусалимско краљевство; б) Други крсташки рат (1147–1149) је вођен од стране француског краља Луја VII и немачког владара Конрада, и завршен је без резултата; в) Трећи крсташки рат (1199–1202) предводе енглески краљ Ричард (Лављег срца), француски краљ Филип II Август и немачки цар Фридрих I Барбароса. У току похода неачки владар страда удавивши се у реци, Филип II се услед размирица враћа са војском у Француску, док је енглески краљ Ричард после борби успео да издејствује слободан долазак ходочасника у Јерусалим; г) Четврти крсташки рат (1202–1204) водили су француски феудалци под вођством Млетачке републике. Поход никад није пренет у арапске земље, већ је резултирао срамним освајањем Цариграда од стране крсташа и стварањем Латинског царства и неких мањих држава; д) Пети крсташки рат (1217–1222) вођен је против египатског султана који је владао Палестином, али је шаренолика крсташка војска због унутрашњег трвења убрзо напустила Египат; е) У Шестом крсташком рату (1228–1229) Фридрих II Хоенштауфовац осваја поново Јерусалим, али је тај успех био кратког даха; е) Француски краљ Луј IX је предузео Седми (1248–1254) и Осми (1270) крсташки рат, али без већих успеха и промена снага на Истоку. За историјат крсташких ратова видети студије: Steven Runciman, *A History of the Crusades*, vol. 1–3, Cambridge, 1953; Jonathan Riley-Smith, *The Oxford History of the Crusades*, Oxford, 1999.

говоримо о читавој плејади личности из окриља хришћанства или ислама који су играли одлучујуће улоге. Стога ћемо превасходно глобално говорити о феномену крсташких ратова и чиниоцу верског фундаментализма који их обликује.

Узроци обрасца сукоба на релацији хришћанство-ислам свакако да не леже у тренутним, пролазним феноменима, већ потичу пре свега из природе две религије и цивилизација које су на њима засноване. Сукоб је, са једне стране, био производ разлике, нарочито муслиманске идеје ислама као начина живота који трансцендира и уједињује религију и политику насупрот хришћанске идеје одвојених подручја деловања Бога и цезара. Сукоб је, такође, потицао и од сличности међу њима¹⁹. Обе религије су снажно и изразито монотеистичке, сасвим другачије од политеистичких, и не могу лако да асимилују додатна божанства, а свет виде дуалистичким, *ми-и-они* појмовима²⁰. Обе су универзалистичке, са тврдњом да су једина истинска вера којој би требало сви да припадају. Такође, обе су мисионарске, верујући да њихови следбеници имају обавезу да невернике преобрате²¹. Од својих почетака ислам се ширио освајањем, а у неким случајевима, када је постојала прилика, тај принцип је важио и за хришћанство. Због тога паралелне идеје „дихада“ и „крсташких ратова“ не само да подсећају једна на другу, него издвајају ове две религије од осталих важнијих светских религија²².

Ниво жестине сукоба између ислама и хришћанства временом је био под утицајем демографског пораста и опадања, економског развоја, научних достигнућа и интензитета религијског посвећења. Ширење ислама у VII веку било је удружено са масовним миграцијама арапских народа без преседана у земље Византије и Сасанидског царства (Персије). Неколико векова касније, крсташки ратови су добрим делом били производ економског раста, експанзије становништва и ревивализма монашких редова у Европи у XI веку, што је могућило мобилизацију великог броја витезова и сељака на поход у Свету земљу²³. Када је први крсташки поход дошао до Цариграда, један византијски посматрач написао је да је то изгледао „као да је читав Запад, укључујући сва варварска племена која су живела иза Јадранског мора до Херкулесових стубова, започео масовну миграцију, и наступајући у Азију, био у походу са свим оним што му је припадало“²⁴.

Дакле, првобитни „чисти“ верски разлози за настанак крсташког рата, са јасном богословском подлогом на Западу, како смо видели кроз даља дешавања, прерастају и преливају се у разне друштвене сфере живота хришћана Средњег века. Снага вере која се пројављивала међу ратницима у првом крсташком походу, убрзо је губила на значају под прагматичним, тренутним циљевима, и већ после неког времена постало је јасно да је рат најмање започет због верског ентузијазма²⁵. Број-

¹⁹ Уп. Срђа Трифковић, *Ислам: гоџма, историја, амбисија*, Београд, 2007.

²⁰ Уп. Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilization: Remaking of World Order*, 1996 = Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица, 1998, 231.

²¹ Посебно је та обавеза назначена у исламској догматској поставци; уп. архиепископ Анастасије Јанулатос, *Ислам*, Београд, 2005, 70.

²² Наравно да за велику већину хришћанског света није пријатно да се у било какав блиски контекст доводе појмови „крсташа“ и „дихада“, али треба пажљиво анализирати како хришћанске, тако и исламске студије по овом питању, које доносе веома занимљива поређења; уп. Joseph Schacht, *The Legacy of Islam*, Oxford, 1979; Christopher Tyerman, *Fighting for the Christendom: Holy War and the Crusades*, Oxford, 2004; Karl-Jozeph Kuschel, *Kršćani, židovi, muslimani — podrijetlo i budućnost*, Sarajevo, 2011.

²³ Ralph-Johanes Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096–1204*, Oxford, 1988; 1993, 256.

²⁴ Рене Грус, *Крсташка епопеја*, Сремски Карловци, 2004, 14.

²⁵ Amin Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa* (arapske hronike i svedočenja kao ogledalo zapadnoj predstavi o Krstaškim ratovima), Београд, 2006, 302–303.

ни примери који указују на суживот створен између хришћана и муслимана на Истоку, који се несметано одвијао у краћим или дужим периодима мира, анулирани су ретким, али веома упечатљивим нељудским и дивљачким потезима војски обеју страна, који су, пак, убрзо оправдавани верском нетрепеливошћу.

У редовима хришћанске војске, а нарочито њених духовних лидера, римских папа или свештенства, стално је подгревана жеља да се у окриље хришћанства врате светиње које му изворно и припадају, али је са друге стране резултат био стварање хришћанске колоније, или државе на Блиском истоку, која сем назива и неких одредница, није у себи носила пуно тога духовног или хришћанског. Исламски одговор, после почетног страха и повлачења пред објективно снажнијом хришћанском силом, био је веома брз и оштар, а чини се да су муслимани у својим редовима имали и убитачно оружје — ред планинских мученика (асасина)²⁶, који су својим животом и фанатизмом представљали претходницу данашњих екстремних исламских фундаменталиста — терориста. У таквим околностима, у условима готово довековог исцрпљујућег рата, хришћанско-муслиманско окружење постаје плодно тло за развијање таквих идеологија у оквиру самих њихових религија, које ће попримити изразити карактер фундаментализма, и који ће се као такав пројектовати у односима поменутих религија и цивилизација до данас²⁷.

Коришћена литература

- Karen Armstrong, *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Sarajevo, Šahinpašić, 2007.
- Клаус Кинцлер, *Верски фундаментализам*, Београд, СЛЮ, 2002.
- Жељко Фајфрић, *Историја крсташких радова*, Сремска Митровица, 2006.
- Рене Гусо, *Крсташка епопеја*, превела са француског Мирјана Пејић-Марјановић, Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2004.
- Amin Maluf, *Krstaški ratovi u očima Arapa* (arapske hronike i svedočenja kao ogledalo zapadnoj predstavi o Krstaškim ratovima), Beograd, Laguna, 2006.
- Срђа Трифковић, *Ислам: догма, историја, амбиција*, са енглеског превео Лазар Мацура, Београд, СКЗ, 2007.
- Архиепископ Анастасије Јанулатос, *Ислам*, превод са грчког Јасмина Ђекић, Београд, Хришћански културни центар, 2005.
- Hubert Jedin, *Velika povijest Crkve, svezak III/1*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1993.
- Зоран Крстић, *Православни фундаментализам и модерна*, интернет презентација Епархије шумадјске — www.eparhija.sumadijska.org.rs (24.3.2011).
- In Nomine Dei*, историја крсташких радова, Београд, Завод за уџбенике, 2010.
- Повраћак свејој*, приредио Драгољуб Ђорђевић, Ниш, Градина, 1994.
- Mardešić Željko, *Rascjep u svetome*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
- Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilization: Remaking of World Order*, 1996 = Семјуел П. Хантингтон, Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка, Подгорица, 1998.
- Ammerman Nancy, *Bible Believers: Fundamentalists in the Modern World*, New Brunswick, 1987.

²⁶ Заиста је запањујућа сличност планинских асасина средњег века, који својим животом, дисциплином и циљевима у великој мери подсећају на данашње исламске терористе. О реду асасина видети у: Edward Burman, *Assasins (Ismailites)*, London, 1987; Peter Berlin, *Raj Asasina*, Beograd, 2009.

²⁷ Нарочито је то видљиво у дневно-политичким оквирима, од којих смо неке имали прилике да уочимо и недавно, током грађанског рата у Египту, Либији, Сирији (арапско пролеће 2011), када су муслимани широм арапског света НАТО интервенцију у Либији окарактерисали као „крсташки поход“, а слично виђење читаве проблематике могли смо чути чак и од неких политичара који долазе из хришћанског миљеа. То дубоко одсликава колико се у свести муслимана урезала слика крсташких радова, а можда најбољи показатељ за то је пример Али Агце, који је 13. маја 1981. године покушао атентат на римског папу Јована Павла II, и потом изјавио да је желео да убије „врховног заповедника крсташа“; A. Maluf, 306.

- Caplan Lionell, *Studies in Religious Fundamentalism*, Albany, 1987.
- Steven Runciman, *A History of the Crusades*, vol. 1–3, Cambridge, 1953.
- Jonathan Riley-Smith, *The Oxford History of the Crusades*, Oxford University Press, 1999.
- Ralph-Johanes Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096–1204*, Oxford University Press, 1988; 1993.
- Edward Burman, *Assasins (Ismailites)*, London, 1987.
- David Joyce, *Between Jihad and Salaam*, Profiles in Islam, New York, 1927.
- Anthony Giddens, *Runaway World*, London, 1999.
- Ariel Roth, *Science Discovers God* = dr Ariel Rot, *Nauka otkriva Boga*, Metaphysica, Beograd, 2007.

